

İSLAM TARİHİ ÖĞRETİMİNDEKİ PROBLEMLER *

Muhammad Abdul Jabbar BEG

Çev.: Celal EMANET **

İslam tarihi, Hz. Peygamber'in ashabı arasında sözlü bir tarih anlatımı olarak başladı. Onlar birbirleriyle karşılaştıklarında Hz. Peygamber'in günlük hayatındaki gelişmeler ve sahabeye öğrettikleri hakkında sorular sormaları ve bunları ağızdan ağıza sözlü bir şekilde aktarmaları onların alışkanlıklarıydı. Hz. Peygamber hakkında haberlerin, sünnetlerin aktarılması süreci ve Hz. Peygamber'in davranışları Hicretten önce Mekke'deki Müslümanlar ve Hicretten sonra da Medine'liler arasında günlük bir olaydı. Hz. Peygamber'e gelen vahyin, sünnetlerin ve haberlerin bu şekilde aktarılma metoduna bilinen ismiyle Hadis veya Sünnetler adı verildi. Böylece İslam tarihi Hz. Peygamber'in fikirleri, faaliyetleri ve onayladığı olayların sözlü olarak aktarılması şeklinde daha İslam'ın ilk yüzyılındayken (7. yüzyılda) filizlenip gelişmeye başladı. Sözlü olarak aktarılan hadisler, hadisçiler tarafından toplandı ve yazılı hale getirildi. Bundan dolayı erken dönem İslam toplumunda İslam tarihi düşüncesi hadis tarzında doğdu. Burada hadis usulü terimiyle erken dönem İslam tarihçilerinin hadis metodolojisini benimsemelerini kastetmekteyiz. Bir hadis, isnad (rivayet edenler zinciri) ve metin (Hz. Peygamber'in söylediği, yaptığı ve onayladığı şeylerden bahseden sözler) olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Taberî (ö. 923)'de dâhil olmak üzere erken dönem İslam tarihçileri tarihî bilgileri toplama, eleme ve onları kabul etme hususunda hadis ilminin metodolojisini takip etmişlerdir. Bir Sünnet'in temel unsuru isnad veya olayın canlı şahidi olan kişiye kadar giden isimlerden oluşan ravî zinciridir. Bilgiyi aktaran her bir ravî güvenilir olması bakımından şöhret sahibi olmalıdır. Sünnetleri rivayet edenlerin biyografileri Hz. Peygamber'in söylediklerini ve onun hayatındaki olayları aktaran her bir ravînin titiz, biyografik hesabının muhafaza edildiği Esmâ el-Ricâl olarak bilinir. Tarihsel bilgileri aktaran kişiler hakkında dosyaların tamamını Muhaddisleri örnek alarak onları

---

* Bu makalenin İngilizce metni için bk. Muhammad Abdul Jabbar Beg, "The Problems of Teaching Islâmic History", The Muslim Educational Trust, Issues in Islâmic Education 2006, ss. 51-60.

** Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., İslam Tarihi Anabilim Dalı.

takip eden erken dönem İslam tarihçileri hazırlamıştır. Bundan dolayı erken dönem İslam tarihçileri İslam'ın erken döneminin tarih yazımındaki kaynağa başvurma konusunda hadis toplayanların metodolojisini benimsediler. Abdulaziz Dürî, *Bahs fi neş'et ilmü'l-tarih indî Arab*¹ isimli kitabında Araplar arasında tarih yazıcılığındaki önemli detayları tartışmaktadır.

İslam'ın ilk asrındayken İslam tarihinin temelini oluşturan olaylar bilgi olarak Hz. Peygamber'in sahabesinden ve onların çağdaşları olan tabiinden kimselere aktarılarak oluşmuştur. İslam'ın ikinci asrında ise tarihi bilgilerin derlendiği eserler, Hz. Peygamber'in savaşlarına (Megazî) dair mevcut haberler ve ayrıca Hz. Peygamber'in mübarek hayatının (Siyer) detayları şeklinde mevcuttu. Sahabe, Hz. Peygamber'in hayatının şahitleri olarak ve tarihsel bilgilerin aktarılmasında Müslümanların ilk kuşağını oluşturdular.

Arap/İslam tarih yazıcılığını, İslam öncesi dönemin Araplardaki şiir sanatı olan 'Arapların kütük defterlerinde (el-Şi'ru'l-Arab)', kabilelerin şecerelerinde (Ensab) veya Himyeri Krallarının eski Yemen halklarında aramız boşunadır. Bunlar, İslam'ın gelmesinden önceki dönemde Arapların tarihsel görünümünde küçük faktörlerdi. Arap toplumunda tarihin doğuşu Hz. Peygamber'in halkla olan faaliyetleriyle başladı. Sürekli olarak dini yaşama ve meşru emirler hususunda Hz. Peygamber'in beyanatlarına atıfta bulunulduğundan dolayı Hz. Peygamber'in biyografisinin malumatı mukaddes bir bilgi olarak kabul edildi. Erken dönem İslam âlimi olan Ebu'l-Hüseyin ibn Fâris (ö. 1000) üzerine vurgu yaparak "Hz. Peygamber'in hayatının ve biyografisinin baştan sona tüm detaylarıyla her Müslüman tarafından bilinmesi gerektiğini" söyler. Ayrıca İslam medeniyetinde tarihin önemi hakkındaki fikri Endülüslü müslüman bir âlim olan Ebûbekir Muhammed el-Hamis'in (ö. 1239) yapmış olduğu şu beyanatında daha iyi anlaşılır: "Kur'an ve Sünnet'in yanında en fazla ilgiye layık olan ilim dalı tarih ve biyografidir." Hadisleri toplayıp bir araya getiren en meşhur isim İmam Buhari (ö. 870), erken dönem

1 Abdulaziz Dürî, *Bahs fi neş'et ilmü'l-tarih indî el-Arab (Nusûs ve durûs)*, el-matba'ah el-Kathulikiyah, Beyrut, Lübnan, 1960, ss. 13-102. Bu kitap İngilizce'ye *The Rise of Historical Writing Among the Arabs* ismiyle L. I. Conrad tarafından tercüme edilmiş ve Princeton University Press, Princeton, New Jersey, USA, 1983'te basılmıştır, ss. 3-159. Ayrıca Abdulaziz Dürî, "The Iraqi School of History to the Ninth Century- A Sketch", in *Historians of the Middle East* yayına hazırlayanlar Bernard Lewis ve P.M. Holt, Londra, UK, 1962, ss. 46-53.

İslam tarihi konusunda özel bir malumata sahipti. O, Medine’de Hz. Peygamber’in minberinin yanına oturur erken dönem Müslümanların hayatlarıyla alakalı bir Esmâ el-Ricâl kitabı olan Tarih-i Kebîr’i yazardı ve ayrıca mehtaplı gecelerde ve gündüzleri hadisleri Câmî’us-Sahîh adlı eserine kaydedirdi. Buhari bir hadis yazdıktan sonra iki rekat namaz kılardı veya sahabe hakkında tarihî bir bilgi vereceği zaman Hz. Peygamber’in kabrinin yanına otururdu. İmam Buhari için tarih ve Câmî’us-Sahîh’in yazımındaki değer eşit derecedeydi. Nitekim erken dönem İslamî periodda Hz. Peygamber ve onun sahabesinin tarihi bir manevi atmosferle kuşatılmıştır. Müslüman bir tarihçi olan el-Sahavî (ö. 1497) tarafından toplanıp kaydedilen bilgilere göre; İslam tarihi bazı müslüman alimlerce zorunlu bir branş muamelesi görmüş ve onun muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılması vazifesi Müslüman toplumlar üzerine farz-ı kifaye olarak değerlendirilmiştir.²

Arapça’da asır ve zaman manasında tarih kelimesi kullanılır. İslam toplumunda tarih başlangıcı olarak Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye Hicreti kabul edilir. İslamî takvimin veya tarihin başlangıcı Müslümanların halifesi olan Hz. Ömer (ö. 644) tarafından Hicretten on yedi yıl sonra 638 yılında olmuştur.³ Sahavî, İslam medeniyetinde tarihsel yazıların farklılıklarını El-İlân bi’l-tevbih li-men zemme el-tarih (tarih eleştirmenlerine eleştirilerine net bir karşı duruş) başlıklı bilimsel tezinde yeniden gözden geçirmiştir.⁴ Diğer pek çok tarihçiler arasındaki Arap tarihçi İbn Haldun (ö. 1406) tarihin tanımını bizlere çok net bir şekilde yapmaktadır: “Tarih, belli bir asıra veya ırka özgü olaylardan bahsetmektir.”⁵ Tarihin ne demek olduğuna dair başka İslam tarihçilerinin de yapmış olduğu tanımlamalar da vardır. Mesela, bir Türk tarihçi olan Taşköprüzâde (ö. 1561) tarihin tanımını farklı etnik gruplara mensub insanlar hakkında onların ülke-

2 Şemseddin Muhammed ibn Abdurrahman el-Sahavî, *El-İlân bi’l-tevbih li-men zemme el-tarih*, Şam, Suriye 1930, s. 45.

3 El-Sahavî, *a.g.e.*, ss. 6, 78-81; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, Beyrut, Lübnan, 1967, ss.9-10; Muhammed A. Beg, *Wisdom of Islamic Civilization*, University of Malaya Press, Kuala Lumpur, Malezya, 1980, ss. 61-62; aynı eserin dördüncü baskısında Kuala Lumpur, Malezya, 1986, ss. 85-86.

4 El-Sahavî, *El-İlân bi’l-tevbih li-men zemme el-tarih* adlı İslam tarih edebiyatının kaynakları üzerine olan bu eser Ahmed Taymur Paşa’nın koleksiyonundaki el yazmasından alınarak el-matbaa el-Taraqqi, Şam, Suriye 1930 yılında basılmıştır. Eserin Arapça’sı 174 sayfadan oluşmaktadır ve Profesör F. Rosenthal İngilizce’ye tercüme etmiştir.

5 Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1968, s. 15.

lerini, kanunlarını, geleneklerini, el sanatlarını, meslek gruplarını, o insanların şecerelerini ve hatta tarihsel kronolojilerine dair yapılan öğrenme sanatı olarak tanımlar. Ayrıca o, Peygamberler, salih kullar, ilahiyatçılar, filozoflar, hekimler, krallar ve sultanlar⁶ gibi tarihte yaşamış meşhur kimselerin de tarihin faaliyet alanına dâhil olduğunu da belirtir.

Müslüman tarihçiler, tarih konusunda çok net bir idrake sahip oldukları halde konuyu tanımlamaya çalıştıkları çok fazla görülmez. Başka bir ifadeyle İslam âlimleri tarih tanımlamaları yapmayı tercih etmemişlerdir.

Günümüzde Müslüman ülkelerdeki İslam tarihi öğretimi birbirine zıt iki eğitim sisteminden dolayı pek çok problemle karşı karşıyadır. Eğitim sistemindeki bu şekilde ikiye ayrılma İslam tarihinin öğretim metodlarında farklı yaklaşımların artmasına sebep olmuştur. Bu iki yaklaşım tarzı geleneksel ve modern olarak tanımlanabilir. Geleneksel yaklaşım Medreselerdeki eğitim sistemiyle ortaklaşa yapılandır. İslam tarihi, ilahiyatın bir branşısı Usûlü'l-Dîn olarak ele alınmaktadır. İbn İshak'ın (ö. 767) Sîret'i ve İbn Hişam'ın (ö. 834), İbn İshak'ın Sîret'ini yeniden düzenleyerek yazdığı Sîret-i İbn Hişam ve Celaledîn Suyûtî'nin (ö. 1505) Târîhu'l-Hulefâ (Halifeler Tarihi) adlı tarih üzerine kaleme alınmış olan eserler ulema tarafından kabul görüp takip edilmektedir. Bazı medreselerde ise Ahmet Emin'in (ö. 1954) Fecrû'l-İslam (İslam'ın Doğuşu), Duha'l-İslam (İslam'ın Gelişme dönemi) ve Zuhru'l-İslam (İslam'ın Kemâl dönemi) isimli popüler tarih kitapları kabul görmektedir. Medreselerin İslam tarihine bu şekildeki bir yaklaşım tarzı sergilemelerine bazı modernist âlimler tarafından: "Erken dönem İslam tarihinin Müslüman bakış açısı statik ve durağandır"⁷ şeklinde yıkıcı bir eleştiriye sebep olmuştur. Bizim anlayışımıza göre İslam tarihine genel olarak yapılan bu eleştiriye uygun görmemekteyiz.

Bazı Medrese ve birkaç üniversite hocası Suyûtî'nin Târîhu'l-Hulefâ eserini referans bir çalışma olarak tavsiye etmelerine rağmen bu eser kronolojik sıralamalarda yanlışlıklarla ve olayların yanlış yorumlamalarla dolu olduğundan dolayı kaynak

6 Franz Rosenthal, *a.g.e.*, s. 531.

7 R. S. Humphreys, 'Qur'anic myth and narrative structure in early Islamic Historiography', F. M. Clover ve diğerlerinin editörlüğünde *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, The University of Winconsin Press, Winconsin USA, 1989, s. 281.

kitap olarak gösterilmesi çok zordur. Bir tarih kitabı olan bu eserde Hz. Ebûbekir (ö. 634)'den Hz. Ali (ö. 660)'ye kadar Halifelerin tarihçesi, Emeviler (661–750), Abbasiler (750–1258) ve XV. Yüzyılın sonuna kadar Mısır'daki Memlûk sultanlarının (1260–1516) vesayeti altında Abbasi sülalesinin Halifelerinin izinde olanlar hakkında ana hatlarıyla bilgiler sunulmaktadır. Bu eser İslam devletine kuşbakışı bir perspektifle bakarak Halifeler tarihinin dokuz asrını yani müellifin hayatının son yıllarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Eser, İslam tarihi alanında ilahiyatçının bir el kitabı niteliğindedir, onun öğrencilerini ve okuyucularını iyi bir tarihçi yapmaz. Mesela, Suyûtî Tarih'inde profesyonel ulemanın meylettği anekdotları rivayet eder ve içeriği anlaşıl-mamış bilgilerden alıntı yaparak gösterir. O, Fatımiler (909–1171)'e ve Endülüs Emevi Devletine (756–1031) eserinde sadece üç sayfa yer verir. Bu tarih kitabının yazarı tarihsel gelişmeler üzerinde muhasebe, kritik yapmaktan ve ihtiyacı karşılamaktan yoksundur. Ayrıca Belâzurî (ö.892)'nin Fütûhu'l-Büldân'ı ve Taberî'nin Tarih'i gibi pek çok tarihçinin eserlerinde belgeler dolu olmasına rağmen İslam fetihlerine dair olayların kronolojisinde sık sık hatalar yapılmıştır. Şemseddin Zehebî (ö. 1348), İbn el-İmâd Hanbelî (ö. 1678) gelenekçi tarihçiler arasındadırlar. Fakat Taberî'nin Tarihu'l-Rüsûl ve'l-Mülûk (Peygamberlerin ve Kralların Tarihi) ve İbn Esîr (ö. 1232)'in el-Kâmil fi't-Târih eserleri gelenekçi ulema arasında çok fazla rağbet görmemiştir. Yakın zamanda Tarihu'l-Rüsûl ve'l-Mülûk isimli eser Oryantalistler ve Müslüman âlimlerden oluşan bir heyet tarafından Taberî Tarihi⁸ (Yar-Shater, State University of New York Pres tarafından basıldı) ismiyle otuz sekiz cilt olarak İngilizceye tercüme edildi. İslam tarihine gelenekçi yaklaşım bazı ülkelerde medreselerdeki eğitim sisteminde de kullanılmaz olmuştur. Kahire'de Ezher Üniversitesinden Ahmet Shalaby ve arkadaşları İslam tarihine gelenekçi yaklaşım sergileyenlerin başında gelmektedirler. Shalaby, bu mevzuda genel olarak Suyûtî'nin yaklaşım tarzını benimsemektedir. Diğer taraftan, İslam tarihine modern tarzda yaklaşım vardır ki, onlarda Oryantalistlerle yakın bir işbirliği içerisindeydirler. İslam dün-

8 *The History of Tabari*, 38 cilt halinde The State University of New York (SUNY), Albany, New York, USA'da genel editörü Ehsan Yar-Shater 1985'ten bu yana Bibliotheca Persica'da Persica Kütüphanesi) gözetiminde yayınlanmaktadır. 38 ciltin üç cilti 1985 yayınlandı. Tercüme edilne diğer ciltlerin çoğu o yıldan beri yayınlanmaya devam etmektedir. I ile IX. Ciltler arasında yaratılıştan itibaren tarihte yaşamış olan Kralla, Peygamberler, nebiler ve Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatını içermektedir.

yasındaki üniversitelerin çoğunda İslam tarihine modernist yaklaşım tarzı uygulanılmaktadır. Üstelik Oryantalistlerin ve Müslüman ülkelerin Batılı Tarihçilerinin bu çalışmaları bazı Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde bir mevzu olarak İslam tarihinin tanıtımına katkıda bulunmaktadır. Oryantalistlerin şarkiyat bilgisiyle geneldeki ve İslam tarihindeki yaklaşımları bilhassa doğunun klasik eserlerine dayanmaktadır. Oryantalistler, filolojik bir yaklaşım sergileyerek eski tarihsel, edebî veya Şark'ın dinî metinlerine dayanmaktadırlar. Oryantalizm çöküşte olmasına rağmen onların kitapları Müslüman dünyanın pek çok yerinde İslam'ın ve Ortadoğu'nun tarihi konusunda referans kitaplar olarak kullanılmaktadır.

19. ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Müslümanlar siyasi arena da geri kaldılar ve İslam dünyasının pek çok yerinde İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı güçlerin sömürgeleri haline geldiler. Sömürgecilik, Avrupalılar için Asya'nın ve Afrika'nın Müslümanlarıyla yakınlaşmalarını ve onları daha yakından tanıma fırsatını doğurdu. Hıristiyan misyonerler Müslümanların dinlerini değiştirmeleri için gayret sarf ederlerken Sömürge girişimcileri de Müslüman halkların doğal ve kültürel kaynaklarını çalmakla meşgul oldular. Batılı ilim adamlarından bir grup Doğu'yu anlayabilmenin anahtarı olarak Doğu dillerini öğrendiler. Avrupalı ilim adamları Avrupalı sömürgecilik anlayışıyla gelişti ve daha sonra Oryantalistler olarak tanındılar. Şimdi yeri gelmişken Oryantalizm üzerine birkaç söz de söyleyebiliriz. Son zamanlarda yayınlanan Edward Said, Oryantalizm adlı eserinde Oryantalistlerin fikir ve vazifelerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Her kim Şark'la alakalı bir şey öğretir, yazar veya araştırmalar yapar –bu kişinin antropolog, sosyolog, tarihçi veya filolog olup olmadığı fark etmez- ve bunların her biri spesifik veya genel yönlerde olabilir, işte onun yaptığı iş Oryantalizm'dir, bu görevi yapan erkek veya kadın da Oryantalist'tir.”⁹ Bu Arab'ın yapmış olduğu eleştirel bakış açısından, “Oryantalizm, Doğu ile (çoğu zaman) Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan düşünce şeklidir.” Üstelik yazar, “Şark'ın tamamında otoriteyi kurmak yenden yapılandırmak ve hâkim olmak için”, Oryantalizm'in politik bir amaca sahip olduğunu belirtir.

9 Edward Said, *Orientalism*, s. 2.

Bernard Lewis, çok önemli çalışmalarından birisinde Batı sömürgeciliği ile Oryantalizmin yükselişi arasında bir bağ olduğu açıklamasını yapmaktadır.¹⁰ Oryantalistler genelde Doğu tarihi, dini ve klasikleri üzerinde çalışarak doğuya ait mevzularda ihtisas sahibi olurlar. Ayrıca onlar İslam tarihine de ilgi duyarlar ve İslam ümmetinin tarihini Batı'nın kavramlarına ve çıkarlarına göre yorumlamaya çalışırlar. Sömürge, diplomatik, ticarî ve zihinsel gibi nedenlerin kombinasyonu Batılı güçlere özendirmeyi sağladı ve farklı kolejlerde, üniversitelerde ve enstitülerde Şarkiyat öğrenimiyle (Oriental Study) alakalı bölümler açıldı. Genelde İslamî araştırmalara, özelde ise İslam tarihi alanında pek çok Avrupalı profesör ve bu alanda uzman kimselerin yaptıkları ciddi çalışmalar artarak devam etti. Onların, Şarkiyat çalışmalarının farklı dallarında yazmış oldukları göze çarpan yazı ve makaleleri takdir topladı.

Ayrıca Lewis, Oryantalizmin bir sömürge girişimi olarak başladığını ancak bu durumun daha sonra üniversitelerin bir numaralı akademik gündemi haline geldiği açıklamasında bulunmaktadır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Çarlık Rusya, Avrupa'da en eski bazı Şarkiyat Araştırmaları merkezlerinin kurulmasını sağladılar. Mesela, Fransa 1795 yılında Paris'te Levant Servis'ine tercümanlar yetiştirmek ve daha sonraki zamanlarda da devletlerin diplomatik ve askerî hizmetini karşılamak için Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'i kurdu. Bu da, Doğu dillerinden mesela Arapça, Türkçe, Farsça dillerinin Fransa'da öğretiminin başlangıcıydı. Rus Çar'ı I. Alexander (ö. 1825), 1804 yılında St. Petersburg Üniversitesinde Şarkiyat tarihi ve coğrafya kürsüsü kurdu. Daha sonra diğer Rus akademi merkezleri tarafından Arapça, Türkçe, Farsça dillerinin ve İslam tarihi öğreniminin yapıldığı yerler takip etti. Çarlık Rusya'nın güney kısmında büyük bir Müslüman halk kitlesi yaşamaktaydı. Bu yüzden 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelerin çoğunda İslam ve Türkiyat çalışmalarına dair kürsüler açıldı. Günümüzde Londra üniversitelerinde Oxford, Cambridge, Manchester, Exeter, St. Andrews, Edinburg of Britain'de, Paris'teki Sorbonne Üniversitesi, İtalya'da The University of Rome, The University of Leiden ve Amerika'da Chicago, Harvard, Princeton, Los Angeles,

10 Bernard Lewis, *Approaches to Islamic History in Europe and America*, (11-14 Eylül 1961 tarihinde Belçika'daki bir konferanstan alınan ayrı baskı), Brüksel, Belçika, 1962, ss. 1-12.

Connecticut, Yale gibi pek çok üniversitede Arapça ve Ortadoğu Araştırmalarına dair kürsüler ve bölümler bulunmaktadır.

Albert Hourani (ö. 1993)'nin bu mevzuda yaptığı araştırmalara göre; Batı Avrupa'da en az yirmi üniversitede, Kuzey Amerika'da yirmi üniversitede, Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da yirmi üniversitede İslam tarihi öğretimi yapılmaktadır.¹¹ Amerika'da en az otuz profesör, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi her bir ülkede sayıları onbeş ile yirmi arasında değişen öğretim görevlisi sadece İslam tarihi alanına tahsis edilmiş olarak çalışmaktadır. Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır, İsrail ve başka ülkelerde de İslam tarihi alanında görev yapan benzer rakamlarda akademisyenler bulunmaktadır.

Ne yazık ki, Albert Hourani'nin İslam tarihi üzerine yapmış olduğu bu araştırmada Güney Asya ülkelerindeki (müslüman nüfus olarak yaklaşık 400 milyonu bulan) Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve ayrıca Malezya, Endonezya, Brunei Darussalam gibi Güneydoğu Asya üniversitelerindeki İslam tarihi çalışmalarının konumu zikredilmemektedir. Bu ülkelerde en az kırk tane profesör ve akademisyen İslam tarihinde öğretim vazifesiyle meşguldürler. Bununla birlikte Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'teki İslam tarihi eserlerinde Ortadoğu'nun sultanlarının ve halifelerinin tarihçelerinin yanında o bölgenin yöresel tarihi ve ulusal Müslüman hanedanların tarihçeleri hakkında bilgiler vardır. Güneydoğu Asya'da University of Malaya'da İslamî Araştırmalar Departman'ında, the University Kebangsaan Malaysia (National University of Malaysia)'da İslam Araştırmaları Fakülte'sinde ve Brunei University'de ise Tarih Departman'ında Ortadoğu'nun İslam tarihi öğretimi yapılmaktadır. Güneydoğu Asya ülkelerindeki İslam tarihi çalışmalarında İslam tarihinin klasik dönemi, Hz. Peygamber'in asrından Abbasiler'in sonuna kadar olan döneme vurgu yapılmaktadır. Bölge üniversitelerindeki son zamanlarda tarih öğretimine olan eğilim Güneydoğu Asyalı Devletler Birliği (ASEAN)'nin tarih çalışmalarının önemine vurgu yapmasından dolayıdır. Profesör Hourani'nin raporuna göre Güney ve Güneydoğu Asyalı üniversitelerin haricinde dünyada İslam tarihi alanında Profesör, öğretim görevlisi ve okutman olan iki yüz, üç

11 Albert Hourani, 'The present state of Islamic and Middle Eastern historiography', Europe and the Middle East, Londra, UK, 1980, ss. 162-63. A. Hourani (III. bölüm) History, ed., L. Binder, *The Study of Middle East*, New York, USA, 1976, ss. 97-135.

yüzdür. Ben, Profesör Hourani'nin bulgularına Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Malezya, Endonezya, Brune ve daha başka ülkelerin kolej ve üniversitelerinde İslam tarihi alanında öğretim veren en az kırk daha ekledim. Bugün dünyada yaklaşık üçyüz elli civarında İslam tarihçisi vardır. İslam tarihi konusunda gelişmeler bu şekilde ifade edilmesine rağmen akademik bir disiplin olarak Avrupa tarihi çalışmalarındaki gelişmeler karşısında en az bir asır gerisindedir. İslam tarihi üzerinde seviyeyi daha yükselterek profesyonelce çalışmalar yapabilmek için bu ilim dalında tam zamanlı olarak çalışacak araştırmacılara, öğretim görevlilerine, profesörlere ihtiyaç vardır.

20. yüzyıldaki olayların akışında İslam tarihi öğreniminde tarihsel araştırmalarda Batı'nın metodları uygulanır oldu. İslam tarihi çalışmalarına Oryantalistlerin ilgisi sebebiyle bu branşın geleneksel kaynaklarına eklemelerde bulunuldu. Mesela İslam tarihi çalışmalarına gelenekçi yaklaşımda olanlar sadece erken dönem tarihçiler tarafından yazılmış olan tarih kitaplarına güvenmekteydiler. Ancak bu durum günümüzde aynı değildir. Oryantalistlere eğilimi olan İslam tarihçileri ise İslam tarihi üzerine yapılacak herhangi bir çalışma için kendilerindeki klasik tarih kitaplarının yeterli olmadığını farkına vardılar. Bir kimse o dönemin tarihine uygun bir anlayış elde edebilmesi için herhangi bir dönemin tüm edebî, coğrafik, dinî ve tarihî kaynaklarını göz önünde bulundurması gereklidir. Üstelik Oryantalistler sadece yazılı kaynaklara dayanılmaması gerektiğini, ayrıca İslam tarihinin 'diğer kaynakları' arasında olan taşlar ve metal cisimler üzerine yazılmış kitabelerden paralar, madalyalar, o dönem insanının yapmış olduğu sanat eserleri, her çeşit arşiv kaynakları bunlara Mısır'da ve Ortadoğu'da herhangi bir yerde bulunan papirüs dokümanları da dâhildir, tüm çalışmaların da önemine vurgu yapmaktadırlar. Bundan dolayı günümüzde bir İslam tarihçisi madeni paralara ait bulguları, arşiv kayıtları, yazıtlara ait kaynakları, çağdaş resmî belgeleri Ortadoğu'nun dışındaki ülkelerde ve dünyanın herhangi bir kütüphanesinde veya başka yerlerde muhafaza edilmiş olan yayınlanmamış el yazması belgelerini de dikkate almalıdır. İslam şehirleri ve anıtlarının kanıtı, yeni arkeolojik bulgular ve belgeleri bir İslam tarihçisinde mevcut olması gerekenlerdendir. Ayrıca günümüzde İslam tarihi araştırmaları için yeni araçlar mevcuttur. Bunlar arasında Index Islamicus,

Index Iranicus, Index Arabicus, Studies on early Islamic Papyri tüm yayınlar ve kaynak eserlerin içine alındığı kitap olan *Historians of the Middle East* gibi bibliyografiler zikredilebilir.¹² İslam tarihi yeni gelişen bir bilim dalı olarak ortaya çıktı. Doğrusunu söylemek gerekirse Oryantalistler, İslam tarihinin araştırma alanını daha da genişletmişlerdir. Mesela, R. S. Humphreys'in *Islamic History: A Framework for inquiry* ismiyle son zamanlarda yayınlanan kitabında İslam tarihinin değişik yönleri üzerinde bazı önemli modern yazıların değerlendirmelerini yapmaktadır.

Müslümanlar genellikle İslam tarihi dönemini imtiyaz olarak kabul ederler. Geçmiş kuşakların Müslüman entelektüelleri asla mevzunun tanımlamasını veya onun içeriğinin açıklamasını yapmazlar. Bunun sonucu olarakta İslam tarihi mesela tarih kavramına benzer şekilde tanımlanmamış müphem bir disiplin olarak kalmıştır. Müslümanlar geçmişte İslam tarihinin anlaşılmasında tarih kelimesini kullanmalarının çok yüksek bir ihtimali varken, onlar tarih kavramını genel mefhumlarla da kullanmayı uygun bulmuşlardı. Bununla birlikte Oryantalistlerin anlayışında tarih, Müslümanların anladıklarından daha fazla bir şeydir. Bugün İslam tarihinin tanımlanması karmaşık bir konudur. Bu durumu R. S. Humphreys: "İslam tarihinin tecrübeli bir bilim adamına bile büyük güçlükler yaşattığını kabul etmektedir. Bunların çoğu teknik şeylerdir. Mesela dillerin çokluğundan kaynaklanan her iki kaynağın da okunması, modern bilimin varlığı ve temel metinlerin hala el yazması eserler olarak okunmadan kalmış olması, kütüphanelerin ve arşivlerin organizasyon konusundaki yetersizliğidir. Daha önemlisi yine de konuyu bir bütün olarak kavramanın zorluğuna rağmen bu gelişmiş güzel yayılan ve gelişmekte olan bu çalışma sahasını bir araya getirilebilmesi için kullanılacak daha geniş temalar ve kavramlar için net bir anlayış geliştirmektir."¹³ İslam tarihi sahasının tamamını anlayabilmek hayalî bir hedeftir. Bugünlerde Oryantalistler, bazı Arap ilim adamlarınca çok daha fazla eleştirilmesine ve şeytan gibi gösterilmesine rağmen örnek olarak Abdullatif Tîbâvî (ö. 1981) ve Edward Said'i onların eleştirisi sadece İslam tarihi sahası üzerinde toplanmaz. Bununla birlikte Oryantalistlerin, İslam tarihi saha-

12 Bernard Lewis and Holt (eds.), *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Londra, UK, 1962, s. 503.

13 R. S. Humphreys, *Islamic History: A Framework for Inquiry*, (gözden geçirilmiş yeni baskı), Londra, UK, 1991, s. IX.

sına yazı ve makale olarak katkılarının ne kadar faydalı olduğu gözle görülebilecek kadar çoktur. İslam tarihinin öğretim metodu alanında uzman öğretim görevlileri ve profesörlere bağlıdır. Bu durum profesörlere enstitülerin gözetiminde personele ve onların kaynaklarına göre onların müfredatlarını planlama fırsatını verir. Bununla birlikte Batı'da İslam tarihi terimi aşağıdakilerden herhangi birisini karşılamak için kullanılabilir:

I-Erken dönem İslam davasının tarihi ve İslam Devletinin kuruluşu, müslümanların bölgesel fetihleri ve Halifelerin yönetiminde İslam Devleti içerisinde Medine İslam Devletinin topraklarının genişlemesi;

II-Ortadoğu devletleri ve İslam'ın gelişinden sonraki Arapların tarihi;

III-İslam dininin tarihi ve bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında Müslümanların başarıları;

IV-Müslüman halkın genel tarihinin yanısıra onların inançları ve hâkim olduğu kurumlar.¹⁴ Bu sayılan dört madde Batı'lı üniversitelerdeki İslam tarihine yaklaşım tarzıdır.

Güney Asya'da dahil olmak üzere son zamanlarda İslam tarihi üzerine Müslümanlar tarafından yazılanlar şunlardır: Abdul Hamid Siddiqui (ö. 1978), *An Islamic concept of history*¹⁵; Syed Ali Ashraf, *The Qur'anic concept of History*¹⁶; Anis Ahmad, *Reorientation of Islamic History*¹⁷; İslam felsefe tarihi perspektifinden Ahmed Hasan Dani'nin, *A Typology of Muslim Historiography*¹⁸ ve Qasim Hassan, *Some Problems relating to*

14 Ira P. Lapidus, 'Islam and the Historical experience of the Muslim Peoples', E. M. Kerr (ed.), *Islamic Studies: A Tradition and its Problems*, California, USA, 1980, s. 89.

15 Abdulhamid Siddiqui, 'An Islamic concept of history', I. R. Faruqi, Abdullah Omar Naseef (ed.), *Social and Natural Sciences*, (Islamic Education Series, General Editor Syed Ali Ashraf), Hodder ve Stoughton, Londra, UK, 1980, s. 41.

16 Syed Ali Ashraf, *The Qur'anic Concept of History*, Seminar Papers 4, The Islamic Foundation, Leicester, UK, 1980, ss. 8-12.

17 Anis Ahmad, 'Reorientation of Islamic History: some methodological issues', *Islam: Source and Purpose of Knowledge*'de International Institute of Islamic Thought (IIIT) tarafından Virginia, USA, 1988 yılında yayınlandı, s. 287.

18 Ahmed Hasan Dani, 'A Typology of Muslim historiography from the perspective of Islamic philosophy of history', *Islam: Source and Purpose of Knowledge*'de, Islâmisation of Knowledge serisinde no. 5, IIIT, Virginia, USA, 1988 yılında yayınlandı, s. 318.

the study of Islamic Civilisation¹⁹ adlı eserler onlardan bazılarıdır.

Oryantalizm ve İslam Tarihi üzerine yapılan bu tartışmalar akademik çevrelerde gündemdeyken 20. yüzyılın son çeyreğinde yayınlanmış olan bu denemeler yayınlandı. Bu yazarlar arasında Qasim Hassan, Anis Ahmad ve Abdul Hamid Siddiqi gibi yazarlar zikredilebilir. Bu yazarlar tarihten ziyade ilahiyat alanıyla ilgilenmişler ve onların tarih düşünceleri orijinallikten yoksun ve hatalıdır. Diğer taraftan Ahmed Hasan Dani ve Syed Ali Ashraf kendi tarihlerinin felsefesine katkıda bulunmalarına rağmen dolaylı yollardan İslam tarihiyle alakalı bazı noktaları gündeme taşımışlardır.

Ahmed Hasan Dani'nin tarih alanındaki durumu sadece kafa karıştırmakla kalmayıp yanlış yönlendirmektedir. O: " Tarihsel bilgiyi geliştirmek amacıyla olan insanı aydınlatacak bir tarih felsefesini Kur'an'dan çıkarmak böylece mümkündür" der.²⁰ Dani, herkesçe tanınan bir âlimdir. O, çalışmasında 'yaratılış efsanesi'ne kısa bir referansta bulunur, epistemoloji (bilgi kuramı), eskatologya (dünyanın sonu ve öbür dünya), Ebû Reyhan el-Birûni (ö. 1051) ve İbn Batuta (ö. 1369)'nın seyahatlerini, İbn Hurdazbih (ö. 846)'in 'coğrafi tarih' olarak bilinen kitabı Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i eserlerine göndermelerde bulunur. Yazarın yüzeysel olan 'Coğrafi tarih' anlayışına sempati duymak zordur. Zira 'yol-kitapları' (Mesâlik) Abbasi İmparatorluğu'nun ekonomik-coğrafya çalışmaları için temel bir kaynak eser niteliğindedir. Fakat Dani'nin zannettiği gibi 'coğrafi tarih' tarzında bir eser değildir. Şayet Ahmed Dani, İslam tarihinin Arapça orijinal kaynaklarından çalışmalarını yapmış olsaydı, o daha faydalı olurdu. O, yazdıklarını İbn Hurdazbih'in 'yol-kitabı'nın İngilizce çevirisinden alıntı yaptığından şüphelenmekteyim. Onun tarih felsefesi aşağıdaki şu cümleyle özetlenmektedir: "Toplumda şahsın oynadığı rol tarihte hüküm verici faktördür." Dani'nin beyanı orijinal olmadığı halde Aristo (ö. 322 M.Ö.)'nin mutlak bir düşüncesinin yansıması olarak bu düşünce Dani'de hala devam etmektedir. İddiaya göre Aristo şöyle demiştir: "Tarih, insanoğlunun şahsî olarak ya-

19 Qasim Hassan, 'Some Problems relating to the study of Islamic civilisation', *Bulletin of the Institute of Islamic Studies*, Aligarh Muslim University, no. 4, 1960, s. 17.

20 Ahmed Hasan Dani, *a.g.m.*, ss. 318, 323.

pıp daha sonrada acısını çektiği şeylerin toplamıdır.”²¹ Dani, diğer tarihçilerin görüşlerinin farkında olmalıdır. Aslında tarihin hiçbir şahsın bireysel hayatıyla ilgisi yoktur, ancak toplumdaki kamusal olaylarla ve cemiyetin kolektif yaşantısıyla çok daha fazla alakalıdır. Ayrıca bir şahsın hayatı üzerine olan çalışma tarihin konusu olarak değil, biyografik konu olarak ele alınmaktadır. Pek çok Müslüman ilim adamı buna tarih felsefesi adını vererek yanlış yönlendirmektedirler. Günümüzün bakış açısına göre tarih felsefesi aslında ne felsefedir, ne de tarihtir.

Syed Ali Ashraf'ın seminer kâğıdındaki *The Qur'anic Concept of History*, Abdul Hamid Siddiqi'nin bu konu üzerinde daha önceki çalışmasının tanıtımı, takdiri niteliğindedir. Ali Ashraf burada iki nokta üzerinde durmaktadır. İlk olarak o, tarihin etik bir amacının olduğunu düşünmektedir. İnsanlık, Allah'ın mesajlarını bozup, ihlal edenlerin, yeryüzünde zulmü yayanların ve toplumda adaletli olmayıp haksızlık yapan geçmiş kavimlerin başına gelenlerden ders almalıdır. Hakikatte herhangi bir ulusun veya ulusların tarihi hepimiz için pek çok derslerle doludur. Kur'an'da, geçmiş ümmetlerden Nuh, Lût, İbrahim, Âd, Semüd²² gibi geçmiş kavimlerden bahsedilerek bu toplulukların Allah'ın emirlerini ihlal etmeleri, gönderilen vahyi unutmalarından dolayı nasıl bir akıbeta maruz kaldıkları bize hatırlatılmaktadır. Milletlerin yükselişi ve batışı Allah'ın emrettiği ahlakî normlara tabi olmaya bağlıdır. Bu nedenle tarih ve ahlak birbiriyle içiçedir. Ancak tarih öğretiminde yenilik olmasaydı insanlık için ahlakî ders verme gibi tek bir amaç için tarih öğretme çabası bir değişim olurdu. Bu da tarihten farklı bir tür olarak sonuçlanırdı ve biz, ona etik tarih adını verirdik. Bu şekildeki bir yaklaşım ilahiyata ek olarak metafizikte tarih yapmak anlamına gelir.

İkinci olarak Ali Ashraf zaman kavramı üzerinde çok yaygın olmayan bir görüşü savunmaktaydı. O, tarihi periodlandırarak uzun bir zaman sahası olması teorisiyle bir şekilde bağlantı kurmaktaydı. Ali Ashraf, dünya tarihinde üç ana dönem bulunduğunu düşünmektedir. İlk dönem, Allah'ın yarattıklarından insanlık için ilk örnek olan Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışları ve onların neslinden Hz. Muhammed (a.s.) dönemine kadar devam et-

21 Isaiah Berlin, *History and Theory*, Lahey, Hollanda, 1981, s. 1.

22 Kur'an-ı Kerim, 22/42-47.

mektedir. Tarihin bu periodu tüm Peygamberleri ve Rasûlleri kapsamaktadır- Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (a.s.)'e kadar (Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz.İbrahim ve Hz. İsa dahildir). Bu geniş konu Taberî Tarihi'nin İngilizce çevirisinde ilk dokuz cildinde mevcuttur. Aynı yazara göre tarihin ikinci dönemi Hulefâ-i Raşidîn'le başlar ve Hz. İsa'nın ikinci defa gelişinden sonraki insanlığın düzelmesine kadar devam eder. Üçüncü dönem ise insanlığın zamanla yeniden manevîyatının kaybolması, ahlakî değerlerin tamamen kaybolması ve nihai olarak Allah'ın yarattığı tüm canlıların hayatına son vermesi yani kıyametin kopmasına kadar olmaktadır. Dünyanın sonunun gelmesi ve kıyametin koparak ahiret hayatının başlaması bu periodun bir parçasıdır. Ancak bu dönem tarihin ötesinde olacak bir dönemdir.

Periyodikleştirme veya tarihin bazı spesifik dönemlere ayrılması hususunda Müslüman ilim adamları arasında bir mesele üzerinde tam birliktelik yoktur. Yukarıda anlatılan teorinin aksine uygulamada İslam tarihinin dönemlere ayrılması Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatıyla başlar, Hulefâ-i Raşidîn'in tarihi bunu takip eder, daha sonra da sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Memluklar, Osmanlılar ve onların halefi olan devletler yer alır. İslam tarihinin bu şekilde geniş periyodlara bölünmesi tarihin her bölümünde hükümdarların kişiliklerinin yeni özellikler ortaya koyduğunu farz eden hanedancı bir yaklaşımdır.²³ Bu şekilde hanedancı yaklaşımı tutmalı mıyız yoksa kültürel bir yaklaşım olarak onu değiştirmeli miyiz veya onu bir bilimsel bir çalışma alanı olarak mı tutmalıyız? Şayet Müslüman tarihçiler, akademik bir disiplin olarak İslam tarihinin geleceği hakkında ciddi iseler İslam tarihinin yapısına doğal, objektif ve onun karakteristik özelliklerine uygun yeni araştırmalar, tezler ortaya koymaları gerekir. İslam tarihinin daha yüksek bir seviyede ve akademik üstünlüğü sağlamış bir bransa yükselmesi için Müslüman tarihçilerden ve üniversitelerdeki akademisyenlerden bu konuyla ilgilenen gruplar arasında İslam tarihi çalışmalarında çok daha fazla araştırmalar yapılmasına ve bu husustaki gayretlerin koordineli olmasına ihtiyaç vardır.

Akademik bir disiplin olarak İslam tarihiyle alakalı bu müzakerenin sonucunda şunları söyleyebiliriz. 20. yüzyıldaki bazı

23 M. Morony, 'Beyne'l-Fitneteyn: Problems in the Periodisation of Early Islamic History', *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 40, no. 3, 1981, ss. 247-251.

Müslüman ilim adamlarının düşüncelerini dikkate almak gerekmektedir. Bazı kimseler tarih, milliyetçiliğin bir kaynağı olduğuna şeklinde inanmaktadır. Onların buradaki iddiası tarih öğretiminin kendi değerleri açısından lehlerinde olmasını sağlamaktır. Bizim, bir kaynak olarak ve ulusumuzun haklı gerekçelerini savunmak için tarihe ihtiyacımız vardır. Bu tutum sadece yazarları etkilemekle kalmamış üstelik ulus-devlet hikâyesinin kapsamında olan bazı Arap ve Müslüman ülkelerdeki tarihin yorumlanmasında ve öğretiminde de etkili olmuştur. Milliyetçiler genellikle kendi uluslarının tarihindeki şahsiyetleri veya ilginç olayları hislerle ve aşırı abartarak putlaştırmışlardır. Kendi ulusunun geçmişte yaşadığı olayların bazılarını kayda geçirip, diğerlerini görmezlikten gelerek Milliyetçi eğilimli olarak tarih yazma seçilmiş bir yaklaşım olarak genellikle desteklenmiştir. Bu şekildeki bir tutum tarihî hakikatlere terstir. Anwar G. Chejne (ö. 1981), tarih öğretiminin amacı hakkında Suriye devletinin 30 Mayıs 1947'deki kararnamesini okuyucularının dikkatine sunarak: "Milliyetçiliği ve insanların kalplerinde vatanseverlik duygusunu kuvvetlendirmek için... Çünkü ulusun geçmişi hakkında malumatının olması vatan sevgisi duygularını teşvik edici en önemli unsurdur." Bununla birlikte Milliyetçilik, İslam'ın evrensel mesajıyla bağdaşmamaktadır. Aslında İslam tarihi tüm İslam ümmetini içine alan uluslar arası bir tarihtir. Kitap başlıklarının ve tercüme edilen bazı kitapların problemlerinden birisi de sürpriz bir şekilde, içerdiği konu bakımından, kısmen veya tamamen İslam tarihinin genel sahası hakkında mesela, Syed Amer Ali (ö. 1928)'nin A Short History of Sacarens (Haçlı Seferleri zamanındaki Müslümanların Kısa Tarihi), P. K. Hitti'nin History of the Arabs (Arap Tarihi), Bernard Lewis'in özet olarak hazırladığı The Arabs in History (Tarihte Araplar) ve Albert Hourani'nin A History of the Arab Peoples (Arap Halklarının Tarihi) kitaplarına bu gibi isimler vermeleridir. Bu kitapların yazarları yalnızca erken dönem İslam tarihindeki Arapların meselelerine yönelmişlerdir. Günümüzde Araplar en fazla dünyadaki Müslüman nüfusun % 25'ini teşkil etmektedirler.

Diğer taraftan İslam tarihinin ders kitaplarının amacına etkin bir şekilde hizmet eden az da olsa bazı çalışmalar vardır. Mevcut bu kitaplar arasında Carl Brockelmann (ö. 1956)'ın İslam tarihine giriş niteliğinde olan ve History of the Islamic Peoples

başlıklı eseri zikredilebilir. O, eserinde İslam öncesi dönemden Osmanlı'nın sonuna kadar İslam toplumunun yalın ve canlı bilgiler sunmaktadır. Yazar sadece siyasi tarihle alakalı bilgiler vermekle kalmamış birbirinden farklı Müslüman toplumların kültürel hayatlarıyla alakalı bilgiler de vermiştir. Bu çalışma II. Dünya Savaşı öncesinde İslam tarihi üzerine yazmış olan Batılı ilim adamlarının bazı güzel özelliklerini de ihtiva etmektedir. Amerikalı Protestan bir tarihçi olan Marshall G. S. Hodgson (ö. 1968) tarafından İslam dini ve kültürel tarihiyle alakalı üç ciltlik bir çalışma olan *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilisation* eserinde yazar, Müslümanların din ve kültürel tarihlerini sosyolojik bir yaklaşım tarzıyla ele almaktadır. Son olarak, M. A. Shaban tarafından iki cilt olarak kaleme alınan *Islamic History: A New Interpretation* isimli eserinden de bahsetmeliyiz. Yazarın iddiası, İslam tarihinin 'yeni yorum'unun Taberi ve İbn Esîr'in tarih kitaplarının Arapça metinlerinin çok dikkatli bir şekilde okumasından ileri geldiğini ve bu şekilde Oryantalistlerin de yanlış yorumlamalarını reddederek, onlara cevap vermektedir. Shaban'ın *Islamic History: A New Interpretation* (600–750) eserinin ilk cildi (Cambridge University Press, 1971) basıldı ve pek çok yönden genel kabul görerek erken dönem İslam tarihine giriş üzerine olan bu eser mükemmel olarak nitelendirildi. Eserin ikinci cildi olan *Islamic History: A New Interpretation* (750–1055), Abbasiler'in başlangıcından Büveyhî emirliğinin sonuna kadar ve Fatımî halifelerini de içine almaktadır. Shaban'ın İslam tarihinin ikinci cildinde yeni anlayışlar olmasına rağmen eserin birinci cildi kadar orijinal değildir. 20. yüzyılda İslam tarihi üzerine yapılan araştırmalar ve makalelerin yayınlandığı dergiler arasından Hyderabad Deccan, Andhra Pradesh, İndia'da Da'irat al-Ma'arif al-Osmania tarafından yayınlanan *Islamic Culture* (1927–1995) dergilerini zikretmemiz gerekir. (1960–1996) yılları arasında *Encyclopadia of Islam* (İslam Ansiklopedisi) E. J. Brill tarafından, Leiden son baskısı, İslam tarihi ve medeniyeti araştırmaları için referans kitap özelliğinde önemli bir çalışmadır. Bu eserde İslam tarihindeki tüm dönemleri kapsayan, Oryantalistler ve Müslüman âlimlerin bilimsel olan kısa makaleleri yayımlandı.

Ümmeti birleştirici bir etken olarak İslam tarihinin değeri hakkında modern Türk tarihçisi Halil İnalçık yaptığı çalışmayla beni çok etkilemiştir. O, 1953 yılında şunları yazmıştır: "Bana

göre tarihle alakalı çalışmalar günümüz İslam ülkelerinde gerçek kültürel hareketler için güçlü bir kaynak olacak. Batı'nın metodolojisiyle İslam tarihinin objektif bir şekilde incelenmesi İslam'ın öğreniminde genel gelişmelere neden olacaktır. Kur'an, Şeriat ve İslam enstitüleri İslam tarihinin bütünlüğünü sağlamış ve bunlar, İslam toplulukları tarihinde en önemli bir etken olarak rol oynamışlardır. Bu nedenle İslam tarihinin genel içeriği hakkında araştırma yapılmadıkça herhangi bir İslam ülkesinin tarihi de anlaşılamaz."²⁴

Bu gerçekten İslam toplumunun genel durumu bağlamında İslam tarihinin rolüne farklı bir bakıştır. Muhtemelen bu görüşe yıllarca itibar edilecektir. Fakat farklı alt yapılara sahip Müslümanların bu görüşü bütünüyle kabul etmelerine engel olan bir problem vardır. Batı'nın bilgi kuramı fikrini ön koşulsuz olarak kabul etmek muhafazakar Müslümanlar için hassas bir konudur. İnalıcık'ın bu İslam tarihini Batı metodolojisiyle fikri İslam tarihini kendi İslamî bilgi kuramının çatısı altında incelemek isteyen pek çok İslam tarihçisi için bu tarzın benimsenmesi hiçte kolay olmayacaktır. Müslümanlar, İslam tarihi sahasında Batı'nın metodolojisini kabulü önerisine karşı çıkmaya devam edebilirler. Bu zorlu meselenin tatminkâr çözümü gelecek neslin İslam tarihçilerine bırakılması gerekebilir.

İslam tarihçilerinin öğretim olduğu kadar araştırmalara da katkıda bulunabilmeleri için mevzuları hakkında berrak bir zihne ve idrake sahip olmaları gereklidir.²⁵ İslam tarihi, birbirinden farklı İslam toplumlarının ortak bir köke ve mirasa sahip olmalarında ilişki ve bağ kurar. Tüm Müslüman uluslar-devletler yerel ve milli tarihe sahiptirler. Fakat onların kimliği İslam tarihinde Müslümanlar olarak kökleşmiştir. İslam, dünyanın farklı yerlerine Araplar, Farslar, Türkler, Berberiler, Hindistanlılar,²⁶ Malezyalılar ve Müslümanların başka etnik grupları tarafından ya askerî fetihler sayesinde ya da Müslüman hatiplerin, göçmenlerin

24 Halil İnalıcık, 'Some remarks on the study of history in Islamic countries', *The Middle East Journal*, vol. 7, no. 4, Güz, Washington, USA, 1953, s. 455.

25 Muhammad Abdul Jabbar Beg, 'Perceptions of history in Western and Islamic education', *Islamic University (Quarterly Academic Journal)*, S. M. A. Shahrastani tarafından Verdun, Beyrut, Lübnan, (International College of Islamic Sciences, Kilburn, Londra)'da yayınlandı, vol. I, no. 1, 1994, ss. 53-61.

26 Yazar, 'Hindistanlılar' kelimesiyle modern dönem öncesindeki Hindistan'ın yöneticileri olan Delhi'nin Sultanları, Padişahları gibi kimselere işaret etmektedir.

ve misyonerlerin İslam'ın propagandasını yapmaları sayesinde gitmiştir. İslam tarihi bir ipliğe benzer Ümmet'in tüm parçaları da örtünün içerisine dokunmuştur. Allah, Kur'an'da Müslümanları 'sağlam bir binaya'²⁷ benzetmektedir. İslam ümmetinin farklı parçaları bir binanın tuğlaları gibidir. İslam tarihi, tüm Müslüman ulusların ve grupların müşterek hafızasıdır. Medeniyetimizin kayıt edildiği yerdir. Müslümanlar, kendi tarihî kaynaklarını muhafaza etmelidirler ve sık sık ona tarafsız olarak yeni bölümler eklemelidirler.

Tarihçi İbn Esîr'in²⁸ tarihinin okunmasından kaynaklanan dünyevî olduğu kadar uhrevî de pek çok faydalarının olduğunun fark edilmesi gerekir. Orada, geçmiş hakkında ve dünya hayatının fani olması hususunda insanlara hatırlatmalar yapılmaktadır. Yönetimde iyi olan yöneticiler örnek gösterilerek övülmekte, zalim krallar ise alçaltılarak kınandığı anlatılır. Tarih, insanlara acılar çektirenlerin, onların mallarını, hayatlarını kaybetmelerine sebep olanların ve sürekli adaletsizlik yapıp, haksız yere savaşanların ve yaptıkları zulümler neticesinde onların ülkelerinin ve medeniyetlerinin nasıl yerle bir edildiğinin örnekleriyle doludur. Ayrıca tarih, akıllı ve hikmetlerle dolu insanların geçmişinden güzel ve faydalı tecrübelerinden de örnekler sunar. Bu yüzden tarih kişilerin ve milletlerin geçmiş örnekleri vasıtasıyla dersler verir. Diğer taraftan Müslüman bir âlim olan el-Sahavî'ye göre tarihin hedefi salih ameller sayesinde Allah'ın rızasını aramaktır. İnsanlığın sorunları hakkında Müslüman tarihçilerin önyargısız veya herhangi bir şeyin etkisi altında kalmaksızın doğruyu araştırıp bulmalarında ve onu kayda geçirmelerindeki görevlerinin kutsallığını gösteren ciddi bir niyetin işaretidir. Başkalarını düşünme şeklinde olan 'tarihin hedefi' kavramı İslam medeniyetinde sadece bir nesil veya periyodik bir tarih teorisi ve asabiyet kavramını kaleme alan büyük Müslüman tarihçi İbn Haldun'un ölümünden sonra ortaya çıktı. İslam tarihi, atalarımızın afet ve felaketler gibi doğal afetleri nasıl önlediklerini bilinmesine, İslam sayesinde davranışların doğru yönlendirilmesine işaret ederek İslam toplumunun geçmişine ayna tutar. Böylece hayatımıza onur, başarı ve zafer katar.

27 Kur'an-ı Kerim, 61/4.

28 İbn Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut, Lübnan, 1967, c. I, ss. 7-9.